

РЕЦЕНЗІЇ

Юрій Рибак

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІСТОРІЇ ФОНОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ

Ірина Довгалюк. *Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 650 с.



Винайдення Томасом Альвою Едісоном 1877 року фонографа стало не лише великим технічним проривом свого часу, що започаткувало еру звукових записів у різних сферах людської життєдіяльності, а й фактично дало старт розвитку музичної етнографії як повноцінної гуманітарної науки. Взятий невдовзі на озброєння етнографами апарат забезпечив можливість документувати у максимально достовірній точності усні пам'ятки фольклорної традиції, тобто свого роду “матеріалізувати” у графічному вигляді духовні витвори та з часом використовувати їх з метою порівняльних дослідів. Годі й вказувати на небачені до того можливості записати складну інструментальну гру або надто імпровізаційні жанри пісенної творчості (думи, голосіння). Тому важко переоцінити роль звукозаписів у розвитку етномузикології.

Однак через стихійність процесу фонографування народної музики, зокрема в Україні, ця сторінка історії етномузикології досі залишалася лише частково висвітленою та вкрай маловідомою. Складні історико-суспільні обставини аж ніяк

не сприяли належному розвитку народознавчої науки, а отже більшість плідних напрацювань першопрохідців зберегти не вдалося. І це при тому, що українські дослідники у цьому багато в чому випередили своїх колег з близького і далекого зарубіжжя.

Власне усі ці та інші аспекти започаткування й активного розвитку фонографування в Україні висвітлює рецензована праця львівської дослідниці Ірини Довгалюк. Цю тему вона розробляла тривалий час, спершу дослідивши музично-етнографічний доробок Осипа Роздольського, зокрема його піонерський внесок у сферу звукової фіксації фольклору Галичини¹, а згодом охопивши більш як столітню історію фонографічних записів в Україні та фактично все коло причетних до цього осіб. Більше того, Авторка розглядає світову історію звукового документування – від перших спроб в Античності, через прорив з винаходом фонографа і, головне, активний період українського фонографування, що тривав з кінця ХІХ і майже всю першу половину ХХ століття. Окрему увагу приділено оцінці архівної праці наукових інституцій України, де зберігаються колекції воскових валиків.

Монографія містить шість об'ємних розділів та загалом сягає 650 сторінок, не враховуючи вкладок з цікавими ілюстративними матеріалами.

У першому розділі характеризується фонографічна ера в історії музичної фольклористики, наводяться факти перших спроб звукових записів ще в Стародавній Греції, в нашу епоху – в Англії, Німеччині та Франції. Лише винахід американця Т. А. Едісона мав швидке і продуктивне практичне впровадження, а отже вже невдовзі поширився і на європейському континенті та, зокрема, в Україні. Різні етапи ери звукових записів на фонографічні валики І. Довгалюк пропонує називати *пробним*, *тематичним* і *репрезентативним*. На цьому, власне, базується її концепція критичної оцінки усієї історії фонографування як у світі, так і в нашій країні. Щодо детальнішого пояснення Авторкою кожного з етапів, то на відміну від найпростішого експериментального *пробного*, коли записи здійснювалися лише для ілюстрацій або ж у випадку неспроможності їхньої стенографічної фіксації, *тематичні* дослідження спрямовувалися на розв'язання певної наукової проблеми, до прикладу, стосувалися творчості кобзарів та лірників. Власне останні найчастіше потрапляли в поле зору українських дослідників, як з причини неможливості повноцінного запису їхньої гри від руки, так і з огляду на особливу роль мандрівних співців у національній культурі. *Репрезентативний* етап полягав у проведенні широкомасштабних студій та здійсненні системних записів народної музики, у чому, до прикладу, відзначився О. Роздольський з його фронтальними обстеженнями Галичини та спеціальною увагою до музичного фольклору. Нарешті, у тому ж першому розділі книги характеризується поступове формування колекцій фонографічних валиків у Західній та Центрально-Східній Європі, що згодом стали основою для поважних фонограмархівів – таких, зокрема, як Віденський, Паризький, Берлінський, а також деяких архівів Польщі та Росії.

Другий, третій та четвертий розділи відповідно присвячені трьом названим вище етапам фонографування в Україні. Щоправда, як обумовлює І. Довгалюк, у

¹ І. Довгалюк. *Осип Роздольський: Музично-етнографічний доробок*. Львів 2000. 154 с.

нашій країні звукозаписувальний процес розвивався по-особливому, коли після нетривалих пробних експериментів відразу ж ставилося за мету реалізувати важливі наукові проекти (репрезентативний підхід), а вже потім проводились тематичні дослідження.

На рівні пробних записів вперше в Україні народну музику влітку 1898 року в селі Городок, що поблизу міста Рівного, зафонографував Федір Штейнгель² [3]. Цей маловідомий загалу дослідник-ентомолог спромігся не лише першим в Україні здійснити звукові записи фольклору, а й створити перший приватний сільський музей – музей етнографії Волині, де планувалося регулярно у процесі фольклористичних експедицій призибувати пам'ятки духовної і матеріальної народної культури, а стосовно фонографічних валиків – накопичувати їхню колекцію та навіть озвучувати певні експонати музею, як наприклад різдвяний вертеп-скриньку або музичний інструмент – колісцеву ліру. В умовах тогочасних реалій задуманому не судилося не лише розвинутися, а й зберегтися до нашого часу бодай на стадії початкового формування. Тож доля хоча й невеличкої, проте унікальної фонографічної колекції Ф. Штейнгеля наразі невідома.

Також не збереглися фоновалики ще одного першопрохідця пробних звукових записів в Україні – Володимира Шухевича. Чимало часу він присвятив дослідженню гуцульського побуту та музичної культури, а 1902 року для полегшення своєї справи використав фонограф. На відміну від Ф. Штейнгеля, В. Шухевич був фаховим фольклористом і далеко не самотнім у своїй музично-етнографічній роботі, регулярно отримуючи посильну консультативну і практичну допомогу від Івана Франка, Філарета Колесси та Станіслава Людкевича. Зокрема, за допомогою останнього вперше в Україні було транскрибовано та опубліковано фонозаписи. Результати ґрунтовної фольклористичної роботи В. Шухевича відображені у його 5-томній монографії *Гуцульщина*³.

У третьому розділі монографії характеризується репрезентативний етап фонографування в Україні, пов'язаний головню з діяльністю О. Роздольського, а також з реалізацією масштабних проектів видання багатотомних корпусів у Галичині, до чого були причетні Етнографічна комісія НТШ та австрійський уряд. Що стосується О. Роздольського, то вже з 1900 року він активно та в широких географічних межах почав системно використовувати фонограф для фіксації народної музики, дотримуючись чітких методологічних засад. Це дозволило йому досягти у своїй справі небачених на той час результатів у напрямку фронтальних етнографічних студій, що знайшло часткове відображення у фундаментальному двотомнику *Галицько-руські народні мелодії* (1906, 1908) з нотними транскрипціями С. Людкевича⁴. Діяльність Наукового товариства імені Шевченка та проекти австрійського уряду також стосувалися теренів Галичини, а, отже, спрямовувалися на підтримку

² Б. Луканюк. Найперші фонографічні записи в Україні: Городоцький музей // *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*, вип. IV. Рівне 2003, с. 19–45.

³ В. Шухевич. *Гуцульщина*, у п'яти част. Верховина 1997–2000.

⁴ *Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським*, списав і зредагував Станіслав Людкевич, у двох част. Львів 1906, 1908.

наукової діяльності як окремих збирачів фольклору, так і провідних установ. Таким чином планувалося систематично висвітлювати етнографічну спадщину місцевих етнічних груп, що, однак, не було повноцінно реалізовано через зрозумілі історичні причини та людський фактор.

Висвітлений у четвертому розділі книги тематичний етап знаменує реалізацію низки окремих наукових програм. Тут основну увагу приділено оцінці наукової діяльності Ф. Колесси, який спершу результативно фіксував на фонограф і досліджував кобзарсько-лірницьку традицію Центральної України, а згодом активно студіював музичний фольклор (переважно пісенний) *українних територій* – Бойківщини, Лемківщини та Середнього Полісся. На щастя, ці матеріали не були втрачені та й понині у формі поважних монографічних видань служать взірцем належного наукового опрацювання.

П'ятий розділ стосується оцінки процесу фоноархівування народної музики в Україні – від початку ХХ століття і до сьогодні. Тут ідеться про колекції воскових валиків, зібраних у першій половині ХХ ст., але збережених далеко не в повному обсязі та належній якості. Головна проблема цієї праці, як неодноразово зауважувано на сторінках книги, полягала у відсутності розуміння цінності звукових носіїв як історичних документів. Їх використовували в якості технічних посередників – для полегшення транскрипції, після чого валики підлягали повторному використанню. У результаті до нашого часу збережено лише понад 2200 носіїв, розпоршених по різних державних і приватних фоноархівах України – в основному у Києві та Львові. З огляду на технічну недосконалість самих звукових носіїв, існують серйозні проблеми збереження цієї спадщини та відчитання записаного на них матеріалу. У цьому плані серйозних поступів досягли спеціалісти київського Інституту проблем реєстрації інформації, які розробили спосіб безконтактного відтворення звука з валиків і за допомогою цього методу оцифрували колекції О. Роздольського, Ф. Колесси та Мойсея Береговського.

Чимало фонографічних валиків з українською народною музикою, в основному з причини тих самих непростих історичних обставин, опинилися за межами нашої держави. Огляд цих основних зібрань здійснено в останньому шостому розділі монографії. І. Довгалюк характеризує колекцію Івана Панькевича (більшість записів зберігаються у Віденському архіві), матеріали Берлінського фонограмархіву, фоноспадщину в архіві Пушкінського дому (Росія), записи Бели Бартока у Будапештському етнографічному музеї та фонди Бібліотеки Конгресу США.

Загалом рецензована книга представляє собою довершене опрацювання теми фонографування народної музики в Україні і навіть далеко за її межами. Робота наповнена численними фактами з історії звукових записів, згадуються десятки імен пов'язаних з цим процесом осіб. Структура дослідження чітко відображає хронологію подій та методологічні поступи у звуковій фіксації музичного фольклору. Студія І. Довгалюк надзвичайно актуальна для розвитку української етномузикології, яка налічує зовсім обмаль ґрунтовних робіт з історії галузі, а отже з трудом підтримує належні позиції в просторі слов'янських народознавчих наук. Висвітлені у монографії численні факти нашої першості на початках фонографування народної музики у східнослов'янському просторі, а водночас зміцнення

позицій музичної етнографії як науки, що відразу ж почала стрімко розвиватися і багато в чому випереджувати здобутки своїх сусідів, повинні надихнути дослідників української фольклорної традиції подібним чином студіювати різноманітні напрямки і теми народознавчої науки. Щодо самих фонографічних записів, хочеться сподіватися, що поважне дослідження І. Довгалюк приверне увагу широкої громадськості до цієї теми і ще чимало досі невідомих валиків будуть віднайдені та оприлюднені для загалу, а українська етномузикологія отримає безцінні джерельні матеріали для свого подальшого розвитку.

